

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

На правах рукопису

БОМЧЕНКО Михайло Іванович

Гра як проблема соціальної філософії
(методологічний аспект)

Спеціальність 09.00.03 – соціальна філософія та
філософія історії

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

Київ – 1997

00752405 (N)

Дисер

Роботу виконано на кафедрі теорії та історії філософії
філософського факультету Київського університету імені
Тараса Шевченка.

Науковий керівник - доктор філософських наук, професор
ЛОЙ Анатолій Миколайович

Офіційні опоненти:

- Волинка Григорій Іванович, доктор філософських наук,
професор;
- Павлов Валерій Лук'янович, кандидат філософських наук,
доцент.

Провідна установа - Центр гуманітарної освіти НАН України

Захист відбудеться "26" квітня 1997 р. о
14.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради
Д 01.01.37 у Київському університеті імені Тараса Шевченка
за адресою:

252017, м.Київ-17, вул.Володимирська, 60, кім. 328.

З дисертацією можна ознайомитися у науковій бібліотеці
Київського університету імені Тараса Шевченка (вул. Володи-
мирська, 58).

Автореферат розіслано "25" квітня 1997 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
професор

Скрипка П.І.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДОСЛІДЖЕННЯ

Актуальність дослідження. Проблема гри - одна з тих, які завжди бентежать думки людини. Адже, як зазначає Г.Гессе у книві "Гра в бісер", як у будь-якої великої ідеї, у неї, власне, немає початку, саме як ідея гра існувала завжди. Ця ідея була невідокремлювана від практики суспільної взаємодії протягом усієї історії людства. Всі часи знали народні ігри та фестивалі, кожний час, зокрема, по-своєму характеризувався специфічною трансформацією ігрового начала. З прадавніх часів ігрове начало присутнє у міфологічних та релігійних ритуалах. З часів античності воно додатково втілюється й у театральному десакралізованому дійстві. Середньовіччя створило свою специфічну "сміхову" культуру простонароддя. Відродження привернуло увагу до величної гри різноманітних здатностей індивіда. Новий час відкрив для себе гру у сфері естетики. Сьогодні звертається до гри, чекаючи від неї вирішення кардинальних проблем міжлюдської взаємодії, аденти ж постмодерного підходу взагалі розглядають гру як підґрунтя і становий хребет всієї сучасної культури.

Якщо вважати за критерій суспільного інтересу до певної проблеми її висвітлення художньою літературою, то в часів романтизму тема гри стає предметом постійної і дедалі зосередженішої уваги не лише філософів, а й митців, дедалі глибшого та різнобічнішого розгляду видатними представниками світової літератури - цю тему ми зустрічаємо у творах: "Щастя гравця" Е.Т.А.Гофмана, "Гравець" Ф.М.Достоевського, "Пікова дама" О.С.Пушкіна, "Маскарад" М.Ю.Лермонтова і багатьох інших. ХХ сторіччя дає ще більше матеріалу - про це переконливо свідчить творчість Ф.Кафки, І.Кальвіно,

ІНСТИТУТ
АН УкрАїни

Г.Броха, Т.Манна, Ж.-П.Сартра, Х.Л.Борхеса тощо. Гра фігурує у назвах творів письменників - Х.Кортасара: "Гра в класики", "Кінець гри", "Виграші"; Г.Гессе: "Гра в бісер". Ми згадали лише деякі найвідоміші твори, загальний же список художніх творів, де заторується проблема гри, поза всяких сумнівів, склав би окрему книжку. Адже остання найзначніша хвиля сучасної літератури і філософії - постмодернізм - проголосила гру одним з своїх основних засадничих принципів.

Не є виключенням в цьому питанні і філософська література. Швидше навпаки, саме праці класиків філософської думки, таких, як І.Кант та Ф.Шіллер, зробили, в рамках західноєвропейської культури, перший поштовх у напрямку спеціального теоретичного, художнього дослідження і методологічного використання поняття гри. Проблема гри поступово зміщується з периферії у центр філософського інтересу, і Є.Фінк пише про гру як феномен людського існування поряд з працею, пануванням, любов'ю та смертю. Водночас стає дедалі очевиднішою пов'язаність проблеми гри з соціально-філософською проблематикою. З одного боку, філософське осмислення гри все більше звертається до дослідження сфери людських стосунків, з іншого - філософські розвідки все частіше розв'язання проблем пізнання і зміни суспільної реальності пов'язують з ігровою проблематикою.

С т у п і н ь н а у к о в о г о о п р а ц ю в а н н я п р о б л е м и. Попри зростаючу актуальність саме соціально-філософського вивчення гри, вона фактично ще не зазнала належного системного аналізу в означеному ракурсі. Йдеться не про брак праць з теми гри взагалі. Навпаки, їх кількість постійно зростає. Але проблема полягає в тому, що ці праці

мають переважно характер прикладних досліджень невисокого теоретичного рівня, науково-популярних видань, або й взагалі є збірниками різних навчальних, рекреативних, комунікативних, психотехнічних ігор, ігор-тестів тощо (див., наприклад, збірник "Игры. Обучение. Тренинг. Досуг." М.1994). Ці збірники є неоціненним підсобним матеріалом у різних видах діяльності, але вони втрачають більшу частину свого значення без серйозного загальнофілософського та соціально-філософського розгляду самого поняття гри, в'ясування на цій методологічній основі своєрідності гри як щонайважливішого соціокультурного феномена, особливостей її генези, виявлення сутнісних рис і ролі у життєвому світі людини та суспільства.

Тема гри, таким чином, з часом дедалі більше виокремлюється як гідна пильної й постійної уваги у різних галузях сучасної культури. Тому не дивно, що нею зацікавилась і наука. Зокрема, на даному етапі розвитку науки України та близького зарубіжжя окреслилися різні аспекти та рівні спеціальнонаукового дослідження проблем гри. Такі розробки подекуди ґрунтуються на математичних ігрових теоріях (М.М.Воробйов). Спеціальні теоретичні праці присвячені психології гри (Л.С.Виготський, Д.Б.Ельконін, В.А.Роменець), гри в педагогіці (В.О.Сухомлинський, Ш.А.Амонашвілі, І.Є.Берлянд), мистецтвознавстві (М.Н.Епштейн), теорії управління (В.М.Єфімов, В.Ф.Комаров, А.К.Попов, Г.П.Щедровицький), іншим вимірам гри. Зрозуміло, що спеціальнонаукові розвідки з питань гри аж ніяк не вичерпуються публікаціями вищенаведених авторів. Таких досліджень набагато більше і їх кількість продовжує досить інтенсивно зростати. Для прикладу можна навести публікації у міжнародних журналах, таких як "Кур'єр ЮНЕСКО"

(1980, лютий), "Перспективи ЮНЕСКО" (1987, N 1) тощо.

У західній науці, перш за все у англо-американській, особливо поширеною є рольова теорія ігор, що виводить на новий рівень конкретики осягнення проблем гри - рівень соціологічних та психологічних досліджень. Біля витоків значною мірою ігрової за своєю суттю теорії соціальних ролей знаходиться творчість Дж. Міда, Р.Лінтона, Я.Морено.

Не минула теми гри і історична наука - найбільш відомий твір в цієї проблематики - "Homo Ludens" Йохана Хейвінги. Саме з розглядом питань гри пов'язує Хейвінга свій оригінальний погляд на історію людства.

Нарешті, чи не найбільша частина наукових розвідок гри пов'язана з такими близькими до філософії дисциплінами, як логіка, лінгвістика, філологія, етика, естетика та культурологія. Уявлення про сучасний етап розгляду ігрової проблематики в цих дисциплінах дають праці С.Б.Кримського, М.М.Бахтіна, В.В.Бібіхіна, В.Г.Табачковського, А.Т.Ішмуратова, В.І.Мазепи, В.А.Малахова, В.О.Парахонського, М.С.Петровського, Г.С.Померанця, В.М.Топорова та інших. Із західних авторів можна назвати в області психології гри Ж.Піаже, Я.Морено, Е.Берна.

Останнім часом вийшло кілька праць з ігрової проблематики, які є досить системним дослідженням гри у сфері соціальних наук на межі психології та педагогіки. До них, перш за все, можна зарахувати роботи таких вчених - І.Б.Берлянд, С.А.Шмаков та Д.Б.Ельконін. Взагалі у галузі педагогіки і психології тематика гри є досить добре вивченою.

Тим прикрішим є той факт, що на філософському рівні ігрова проблематика залишалась донедавна недостатньо дослід-

жуваною. Адже навряд чи можна вважати задовільним стан, у якого філософський аналіз гри вичерпується по суті поодинокими публікаціями у філософських журналах і збірниках (статті К.Р.Ісупова, Г.О.Нодія, Т.А.Апінян, В.В.Вібіхіна та ін.), відсутність філософських монографій, присвячених цій проблемі. У Києві можна назвати лише одну філософську дисертацію з теми гри - кандидатську роботу К.В.Сігова. Крім того, в існуючих філософських розробках ігрової проблематики характеристика здійснюється, як правило, лише на загально-філософському рівні з наступним переходом до розгляду психологічних, педагогічних, історичних, соціологічних та інших вимірів гри. Соціально-філософський же аспект розгляду гри залишається поза увагою вчених. Внаслідок цього, з одного боку, має місце дуже великий перепад рівнів між загально-філософським та спеціальнонауковим аналізом гри; з іншого ж, - виникають серйозні труднощі для системного вивчення гри як одного з важливих соціально-філософських понять і в'язування ролі цього поняття в осмисленні ігрових компонентів життєдіяльності людей. Тому спеціальне соціально-філософське дослідження поняття гри, його місця в системі сучасного соціально-філософського знання, зміни його методологічної значущості є вельми важливим і навірним дослідницьким завданням.

Що ж стосується спеціального розгляду проблеми гри у вітчизняній соціальній філософії, то тут наявні окремі, дуже нечисельні публікації, присвячені цій проблемі, хоча в зарубіжній соціальній філософії тематика гри є предметом постійного дослідження, існує значна кількість праць, які представляють окремі школи і напрямки та зосереджені на

вивченні питань гри на стику соціальної філософії і рівних соціальних дисциплін (досить лише вгадати імена Гадамера, Хабермаса, Апеля, Бурд'є, Морено і Верна).

Водночас необхідно зазначити, що у вітчизняній соціальній філософії зусиллями В.П.Андрушенка, Г.І.Волинки, Є.К.Бистрицького, І.В.Бойченка, Г.І.Горак, Л.В.Губерського, А.М.Єрмоленка, А.М.Лоя, М.М.Мокляка, І.Ф.Надольного, В.С.Павенка, В.І.Шинкарука, Т.І.Яшук тощо створено низку фундаментальних праць, які забезпечують міцну методологічну основу для аутентичного соціально-філософського осмислення поняття гри та його значення для вивчення суспільно-історичного процесу, системного аналізу питань про зміну методологічних функцій цього поняття в дослідженні процесів розвитку суспільства та розробки якісно нового підходу до трактовки гри як однієї з необхідних умов виходу розробок ігрової тематики на рівень сучасних соціально-філософських та соціальних досліджень.

Сказаним вище і визначаються мета і завдання дослідження. Метою нашої роботи є системний соціально-філософський аналіз змістових, структурних і функціональних характеристик гри як соціально-філософського поняття, а також можливостей його методологічного застосування в дослідженні процесів структурування, функціонування і розвитку суспільства. Конкретизація і реалізація мети зумовила необхідність виконати такі завдання:

- в'ясувати соціально-філософський зміст поняття гри, виявити реальні можливості та межі продуктивного методологічного застосування даного поняття, особливості реалізації його методологічної функції у вивченні ігрових передумов і складових життєдіяльності людей;

- виокремити основні риси діяльності індивідів у грі з точки зору соціальної філософії і з'ясувати взаємодоповнюваність означених рис та особливості кожної з них;
- визначити зміст та функції понять "соціальна роль", "правила гри", "ігрове поле" та їх місце і значення в системі загальної методології осягнення соціальної реальності за допомогою поняття гри;
- конкретизувати існуючі соціально-філософські уявлення про закономірності розвитку суспільства на основі методологічного використання поняття гри; з'ясувати значення гри як засобу морального вирішення конфліктів у суспільстві.

Об'єкт дослідження - гра як реальне явище життєдіяльності суспільства й людини та його відображення в свідомості, пізнанні, знаннях.

Предметом дослідження є змістові, структурні та функціональні характеристики гри як соціально-філософського поняття, а також особливості та інтервал продуктивного методологічного використання даного поняття в дослідженнях суспільних процесів і явищ.

Методологічні засади та джерела. В цій якості постають розробки сучасних вітчизняних та зарубіжних авторів з методологічних проблем соціальної філософії; праці, присвячені філософському осягненню сучасного феномену гри. Погляди кожного з них розглядалися при цьому як методологічні передумови або ж як комплементарні версії різнобічного, предметнорумовленого процесу осягнення гри в якості одного з наріжних феноменів буття суспільства, спільнот, людини. На цій основі виявляється й реалізується можливість аутентичного концептуального соціально-філософського

осмислення своєрідності ігрових елементів життєдіяльності людей, їх ролі у суспільних процесах та особливостей їх відображення у понятті гри. За такого підходу увага частогусто фокусується на моментах, які у того чи іншого філософа при розгляді проблем гри не завжди постають як визначальні чи наріжні у його філософському дослідженні, в той час як інші положення, які в контексті його вчення виступали як основні, залишалися інколи взагалі незапитаними або ж залучалися нами лише тією мірою, якою вони торкаються проблеми гри. Отже, означені філософські тексти використовувалися герменевтично, тобто таким чином, коли текст інтерпретувався не завжди під тим кутом зору, під яким його розглядав автор.

Основну роль у формуванні методологічних впад дисертаційного дослідження відіграли основоположні ідеї соціальної філософії постмодерну, що були викладені або критично розглянуті, зокрема, у працях Н.С.Автономової, З.Баумана, Ж.Бодрі-йара, О.Б.Вайнштейна, Ж.Дельоза, Ж.Деріди, П.Ковловського, Ж.-Ф.Ліотара, В.В.Ляха, М.І.Надольного, В.О.Подороги, М.Д.Решетніка, В.Халіпова, О.Якимовича тощо.

Розгляд позицій різних філософів ґрунтується на методи порівняльного аналізу, причому підстави для такого аналізу конкретизувалися для кожного випадку: певного співставлення чи типу співставлень праць авторів, які належать до одного напрямку чи школи.

Джерелами даної дисертаційної роботи є праці, тією мірою, якою вони стосуються проблем гри, класиків філософської, соціологічної, історичної, естетичної та етичної думки кінця XVIII - кінця XX сторіччя в оригіналі і перекладах. Використовувались також критичні розробки з проблеми гри у тих

питаннях, в яких вони є вже загально визнаними або викликали заваження з точки зору автора дисертації.

Наукова новизна роботи. В дисертації вперше у вітчизняній літературі здійснено системний концептуальний аналіз змістових, структурних і функціональних характеристик гри як соціально-філософського поняття; в'ясовано особливості та інтервал ефективного методологічного вастосування понять "гра", "ігрове поле", "правила гри", "соціальна роль" у суспільствознавчих дослідженнях; розкрито значення міжіндивідної взаємодії як основи соціальної гри, місце і роль ігрових елементів у життєдіяльності суспільства. Досліджено світоглядно-методологічні засади розробки вкрай актуального, але досі фактично спеціально не вивченого соціально-філософського аспекту гри, в контексті соціально-філософського підходу розглянуто основні особливості гри як феномена суспільного життя.

В результаті виконаної дисертаційної роботи отримано ряд висновків і положень, що містять наукову новизну.

Тези, що виносяться на захист, є наступними:

- В контексті методологічного підходу гра постає як одне з важливих понять сучасної соціальної філософії, яке відображає відповідні, ігрові за своїм характером, засади, передумови та складові життєдіяльності людей, слугує дійовим засобом дослідження їх своєрідності, сутності й форм вияву, місця та ролі у житті суспільства і людини, сприяє формуванню цілісного уявлення про них.

- Основними характеристиками гри як явища суспільного життя є те, що вона постає як форма і засіб суміщення різних

планів людського буття, як явище ірреального в реальному, неформалізованого в формально-раціональному, завдяки чому забезпечується відкритість еволюції повсякденного світу людського буття та пов'язаних з ним інститутів.

- Досліджувані соціальною філософією ігрові моменти повсякденного суспільного життя людьми не сприймаються як звичайна гра (спортивна, картярська тощо). Ігрові моменти виявляються в неявно здійснюваних індивідами (чи соціальними групами) процесах взаєморозуміння, консенсусах, актах консолідації стосовно принципів для них умов поведінки, добровільного, хоча і необов'язково декларованого дотримування "правил гри", які відповідно інституалізуються і сприймаються як щось належне.

- На відміну від переважної більшості соціально-філософських та соціологічних розробок обстоюється думка, що успішна ідентифікація і самоідентифікація індивідів передбачає таке їх ототожнення з певними соціальними ролями, що включає в себе водночас і момент дистанціювання індивідів від цих ролей, уможливаючи цим їх ефективну заміну іншими ролями мірою модифікації соціальних умов.

- Розкрито ігровий зміст вирішення конфліктів у ході міжіндивідної взаємодії. Добровільне і переважно несвідоме прийняття індивідами соціальних ролей, дотримання "ігрових правил" і посідання "ігрових полів" стають очевидними і свідомими у пограничних ситуаціях морального вибору, коли соціальні ролі, правила поведінки і ігрові поля свідомо й активно обираються або формуються за ознакою їх прийнятності, привабливості й спорідненості.

Теоретична і практична значущість дисертації полягає в тому, що отримані результати дослідження сприяють збагаченню категоріально-понятійного апарату соціальної філософії, розширенню меж і піднесенню рівня її методологічного використання, формуванню цілісного уявлення про місце і роль ігрових елементів у життєдіяльності суспільства. А також - у тому, що в роботі введено в обіг і критично переосмислено в процесі реалізації мети та основних завдань дисертації низку ідей та надбань сучасних німецької практичної та американської соціальної філософії з проблематики, що стосується висвітлюваної теми. Основні положення та висновки дисертації можуть бути використані в процесі подальших загальнофілософських, соціально-філософських та філософсько-історичних розвідок з проблематики гри, в контексті досліджень екзистенційної, комунікативної, аналітичної філософії, сучасної філософії марксизму тощо.

Крім того, одержані і викладені результати дослідження уможливають також подальшу комплексну та галузеву розробку різноманітних соціокультурних аспектів гри не тільки в межах філософії, а й на рівні загальнонаукових та спеціальнонаукових аналітичних розвідок: культурологічних, соціологічних, антропологічних, історичних, етичних, естетичних, педагогічних, психологічних тощо.

Результати дисертаційної роботи можуть бути використані при підготовці нормативного курсу з соціальної філософії, спецкурсів з філософської антропології, філософії історії, теорії пізнання суспільних явищ, методології соціально-гуманітарного пізнання, загальної та прикладної соціології, етики, естетики, психології, культурології тощо; При

розробці й запровадженні ігрових методів і методик в систему вищої та шкільної освіти.

А п р о б а ц і я. Ідеї, викладені у дисертації, яка виноситься на захист, відображені в 7 публікаціях. Вони також обговорювалися у виступах на наукових міжнародних і всеукраїнських конгресах та конференціях, таких як: Український філософський конгрес "Філософія і культура" /Київ, 1995/; міжнародна конференція "Українознавство у розбудові держави" (Київ, 1993 р.); міжнародна конференція "Українознавство: теоретико-методологічні та організаційні проблеми" (Київ, 1994); міжнародна науково-практична конференція "Українознавство та проблеми інтеграції природничих знань в умовах сучасної школи" (Тернопіль, 1993); міжнародна конференція, присвячена Кульчицькому (Київ, 1995). Основні положення дисертації також неодноразово апробовані у виступах на "Днях науки" філософського факультету Київського університету імені Тараса Шевченка (1993, 1994), у виступах на теоретичних семінарах у "Товаристві молодих науковців" в інституті Українознавства при Київському університеті імені Тараса Шевченка в період з 1993 по 1995 роки, у виступах на практичних семінарах аспірантів на філософському факультеті у 1995-96 навчальному році.

В цілому з теми дисертації опубліковано 7 праць, в тому числі одна монографія (у співавторстві).

С т р у к т у р а р о б о т и. Структура дисертації обумовлена змістом, метою і завданнями дослідження. Робота складається із вступу, трьох розділів, структура і послідовність яких відповідає внутрішній логіці опрацювання теми, висновків, бібліографічного списку.

Мета та завдання дослідження зумовили необхідність з'ясувати в першому розділі особливості соціально-філософського дослідження гри, атрибутивні риси і форми вияву ігрових процесів у суспільстві; на цій основі в другому розділі - проаналізувати основні структурні та функціональні характеристики гри як складного феномену життєдіяльності суспільства і людини; в третьому - особливості взаємозв'язку соціального навчання і процесів гри.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовується актуальність теми, з'ясовується ступінь її опрацювання, визначаються мета і завдання дослідження, його методологічні засади і джерела. Сформульовано основні положення, що виносяться на захист, схарактеризовано наукову новизну, теоретичну і практичну значущість роботи, її апробованість, обґрунтовано структуру дисертації.

Перший розділ - "Гра як феномен суспільного життя: основні риси і форми вияву" присвячено з'ясуванню особливостей соціально-філософського понятійного дослідження гри, його місця і ролі у загальній системі розробок з ігрової проблематики, виявленню основних змістових і рольових характеристик гри як поняття соціальної філософії, характерних для гри рис діяльності індивідів, розгляду взаємодії та спілкування як умов і форм вияву ігрових процесів у суспільстві. Розділ містить три параграфи.

У першому з'ясовується специфіка соціально-філософського осмислення поняття гри. Розв'язуючи це питання, автор дійшов висновку, що відповідь на нього передбачає реалізацію в якості першочергових таких двох завдань: а) визначення своє-

рідності філософського підходу до гри порівняно з спеціально-науковим; б) в'ясування особливостей місця і ролі соціально-філософського аналізу гри в системі інших філософських підходів у її дослідженні, передусім - загальнофілософського.

На основі виявлення особливостей філософського осмислення поняття гри при співставленні його з нефілософським доводиться, що в якості основних постають такі. По-перше, філософський підхід характеризується тим, що гра розглядається як цілісність, а отже панує загальне бачення проблеми гри, якому підпорядковані окремі аспекти дослідження гри. Цим філософське дослідження проблеми гри відрізняється від спеціального, яке локалізоване у межах певного конкретно-наукового предмету дослідження, і ігрова проблематика заторкується тут лише в якомусь візії. По-друге, якщо для науки властивий об'єктний підхід до гри, прагнення розглядати гру в якості об'єкту як такого, взятого в його чистому вигляді, окремо від суб'єкта, то філософія розуміє гру не як об'єкт, чи з, іншого боку, не як діяльність суб'єкта, що грає, взятого самого по собі, внаслідок чого він сам постає як об'єкт. Філософія натомість займається розглядом процесів взаємодії суб'єкта і об'єкта, інтерсуб'єктивної взаємодії в ході гри. І, крім того, зосереджує увагу на самому досліднику гри, тим самим активно включаючись у досліджуваний предмет. Нарешті, якщо історія вивчає переважно розвиток подій, діахронічний вимір гри, а соціологія вивчає гру як елемент, передусім, синхронних соціальних структур, то філософія знову ж таки не протиставляє синхронічний і діахронічний виміри гри, акцентуючи увагу лише на одному з них, але навпаки, розглядає їх як взаємодоповнюючі і нерозривні.

сторони одного явища - гри.

Ця специфіка повністю зберігає своє значення і для вивчення проблеми гри соціальною філософією. Проте, повністю використовуючи переваги загальнофілософського дослідження гри, соціальна філософія зосереджує увагу на виявленні смислу гри саме як соціального явища, на її соціотворчих та людинотворчих функціях, охоплених системно. Її завданням є розробка саме соціально-філософського поняття гри на основі розкриття особливостей гри як цілісного феномену суспільного життя. І, ґрунтуючись на цьому, - виявлення особливостей і діапазону продуктивного методологічного використання означеного поняття.

У другому параграфі в'ясовано як сутнісні для гри основні характеристики діяльності індивідів, що беруть у ній участь. Ця діяльність досліджується у ракурсі розуміння гри як форми і засобу суміщення різних планів людського буття, як явище ірреального в реальному, інституціонального в життєвому, повсякденному світі людей. Як такий процес, гра характеризується діяльністю індивідів, що водночас є спонтанною, незацікавленою, умовною.

Спонтанність ігрових дій індивідів досліджується через звернення до тієї традиції методологічного використання поняття гри, яка займається соціально-філософською аргументацією у розв'язанні питань, близьких до сфери естетичного. До цієї традиції належать відповідні праці І.Канта, Ф.Шіллера, Ф.Ніцше, Г.Маркузе. Кант пов'язує спонтанність дій індивідів з процесами творчості і формування спільноти; Шіллер - з поліпшенням соціальної реальності через перебудову суспільних відносин, метою якої є розбудова "естетичної держави"; Ніцше

- з укоріненістю соціальних явищ у діонісійській стихії колективного визнання; Маркузе - з можливістю підпорядкування праці свободі у нерепресивному суспільстві.

Незацікавленість дій індивідів, залучених до гри, виявляється за допомогою розгляду традиції визначення свободи індивідів через її співвідношення з інтересами і вигодами, які орієнтують діяльність індивідів. На цю традицію, представлену перш за все Т.Гоббсом, Дж.Локком, Ш.Монтеск'є і Ж.-Ж.Руссо, спирався Кант, виводячи характеристику вільної ігрової дії як "незацікавленої". З'ясовується, що незацікавленість дій індивідів у даному ракурсі постає як добровільний характер їх дій, орієнтованих на інших індивідів і на підтримання взаємодії з цими індивідами. В основі будь-якого інтересу, вигоди, контракту виявляється, таким чином, акт дарування як вираз провідної ролі чеснот у досягненні соціальної інтеграції.

Нарешті, умовність дій індивідів є третьою важливою характеристикою ігрової діяльності. Вона розкривається через принцип "начебто" (als ob) в філософії Канта. В гуманістичній філософії Шіллера - через взаємозалежність дійсності і необхідності, які завдяки необов'язковості гри і тій позірності, яку вона створює, стають умовними перед безумовністю індивіда. На відміну від цього, в філософії культури Й.Хейвінги умовність як риса гри розкривається через відносну автономність культурно-історичних форм, яка споріднює їх ігровою самодостатністю; і, нарешті, в філософській герменевтиці Г.-Г.Гадамера - через концентрацію смислу і буття всіх можливих репрезентацій певної гри в актуальному її здійсненні. З'ясовується, що завдяки умовності щодо інших видів діяльно-

сті, а також щодо інших своїх реалізацій дана ігрова діяльність є для себе безумовною. Інакше кажучи, умовність гри постає як передумова і складова безумовності дій індивідів.

В третьому параграфі розглядаються взаємодія і спілкування індивідів під кутом зору їх значущості для ігрової діяльності. Взаємодія і спілкування досліджені тут як суспільні форми та умови цієї діяльності, причому форми взаємодії постають, з одного боку, як наперед задані індивідам, а отже - опосередковані, а з іншого, - як такі, що трансформуються і модифікуються індивідами в ході безпосередньої їх взаємодії. Провідну роль у визначенні єдності і нерозривності процесів репродукування і модифікації форм ігрової взаємодії відіграло при цьому в'ясування особливостей спілкування індивідів. Якщо, за Зіммеlem, у вузькому смислі слова спілкування є лише одним з різновидів взаємодії індивідів як самоцільна, націлена на саму себе діяльність, то в широкому розумінні спілкування як необхідна форма взаємодії, зокрема, - ігрової, є її постійним компонентом. В останньому сенсі спілкування виявляється значущим у двох вимірах: як неявне і неусвідомлене прийняття його учасниками ігрових умов спілкування (колективності) і як вироблення індивідами свідомого і активного ставлення до своєї взаємодії (яка завжди, незалежно від усвідомленості цієї обставини індивідами, має, принаймні частково, ігровий характер) як прагнення досягнення етичної позиції у кожній ситуації спілкування.

У другому розділі - "Основні структурні та функціональні характеристики гри як соціального феномену" розглянуто можливості та межі аналізу діяльності індивідів за допомогою понять "соціальна роль", "правила гри", "ігрове

поле" тощо як умови і складової методологічного використання поняття гри для дослідження суспільних явищ. Особливу увагу приділено проблемі в'ясування змісту, функцій, і значення соціально-філософських і соціальних досліджень поняття соціальної ролі. Це дозволило виявити ігровий характер даного поняття, а також поняття "правила поведінки", "сценарій", "статусне поле". Розділ містить три параграфи.

У першому ігровий зміст поняття "соціальна роль" в'ясовано завдяки системному його аналізу на основі осмислення досягнень сучасної американської та німецької соціально-філософської і загальносоціологічної думки, зокрема, дотичних до ігрової проблематики ідей концепцій Дж.Г.Міда, П.Бергера, Т.Парсонса і Т.Лукмана. Показано, що застосування ігрового поняття соціальної ролі для осягнення процесів структурування, функціонування і розвитку суспільства є особливо продуктивним при в'ясуванні особливостей формування та реалізації взаємних очікувань індивідів, виявленні специфічних рис соціальної підсистеми щодо інших сфер суспільства та її місця і функцій у суспільній системі в цілому, вивчення механізмів перебігу процесів інституалізації, легітимації й функціонування соціальних знань та формування символічного універсуму в життєвому світі суспільства.

Другий параграф містить у собі розгляд ігрового змісту процесів ідентифікації та самоідентифікації індивідів. Показано залежність характеру перебігу цих процесів від адекватності прийняття індивідами соціальних ролей. Існуючі в літературі уявлення про особливості індивідуальної ідентифікації і самоідентифікації конкретизуються через розкриття сутнісного зв'язку останніх зі спонтанністю дій індивідів.

Обґрунтовано також висновок про те, що успішна ідентифікація та самоідентифікація індивідів в термінах теорії ролей і правил гри зумовлюється не абстрактним, повним ототожненням індивідів в певних соціальними ролями і дій лише в дотриманням певних правил, як обстоюється в уже існуючих розробках в даної тематики, а в таким ототожненням, що включає в себе водночас і момент дистанціювання індивідів від цих ролей і правил, уможливлючи цим їх ефективну заміну іншими ролями і правилами мірою модифікації реальних соціальних умов. Дистанціювання ж від виконуваних соціальних ролей є виявом визнання їх умовності і внаслідок цього - відносної незацікавленості (чи зацікавленості) індивідів щодо цих ролей. Реалізацію характерних рис діяльності залучених до гри індивідів зафіксовано, таким чином, у виконанні цими індивідами соціальних ролей. Соціально-філософський аналіз ігрового вмісту поняття "соціальна роль" спирається на розроблені у спеціальних соціальних науках рольові теорії. Критично використано, зокрема, відповідні надбання феноменологічної соціології (Бергер і Лукман) та психотерапії (Морено, Лейтц, Берн).

У третьому параграфі соціальні ролі, правила і сценарії поведінки, статусні поля розглянуто як такі компоненти життєдіяльності індивідів, які самими індивідами, як правило, не усвідомлюються як ігрові, хоча саме у такій якості вони регулюють їх поведінку. Особливу увагу приділено аналізу підпорядкованості дій індивідів правилам поведінки та мовних ігор. На основі критичного використання результатів, отриманих в цього питання Л.Вітгенштейном та А.Сікурелом обстоюється неможливість проведення його продуктивних розвідок без

урахування латентних правил поведінки як досліджуваних індивідів, так і самого дослідника. Виявлено також ігрові характер і функції поняття "статусного (ігрового) поля", висунутого П.Бурд'є, та його значення для повнішої і конкретнішої характеристики нюансів пов'язаної з виконанням соціальних ролей і дотриманням правил поведінки діяльності індивідів.

Третій розділ - "Соціальне навчання і процеси гри" - містить заснований на методологічному застосуванні поняття гри аналіз механізмів встановлення і підтримання соціального порядку. Показано, що в різних типах суспільства розв'язання сукупності взаємопов'язаних суспільних проблем відбувається в ході такого включення індивідів у соціальні процеси, яке завжди має більш чи менш виражений ігровий характер; в результаті ж вирішення кожної значної суспільної проблеми формуються нові соціальні ролі, сценарії дій, правила гри поведінки й ігрові поля. Розділ містить три параграфи.

На початку розділу включення індивідів у активну життєдіяльність розглянуто як пов'язане з набуттям людьми певних суспільних якостей, тобто таких характеристик, які дозволяють їм ефективніше засвоювати, реалізувати на практиці й тим самим розвивати соціальні знання, концентровані у соціальних ролях, правилах поведінки та ігрових полях. Такі процеси набуття суспільних якостей складають основу процесів навчання, яке на відміну від інституціалізованої сфери освіти умовно можна назвати соціальним навчанням. Зазначено, що процеси соціального навчання вкрай важливу роль відіграють саме в дитинстві, триваючи, втім, протягом усього життєвого циклу існування

людини. У дитинстві ці процеси або ж реалізуються через ігри, або ж, принаймні, явно пов'язані з ними; соціальні ж процеси, в яких беруть участь дорослі, виявляють свій ігровий характер переважно в екзистенційних, пограничних ситуаціях, або ж у конфліктах при взаємодії індивідів. Однією з основних причин неявиості гри у життєдіяльності індивідів для них самих є принципово інший характер гри в контексті соціального життя в цілому у порівнянні з її місцем та роллю в житті окремих індивідів. Це дозволяє говорити про соціальну гру як специфічний феномен.

З'ясовано, що соціальний порядок здійснюється завжди крізь призму, як пріоритетних, потреб і запитів оптимізації передусім тієї підсистеми суспільного життя, яка в рамках даного суспільства перебуває у найбільш кризовому стані. Успішне вирішення тих з проблем суспільної організації, які на даний час набувають значення найгостріших, найпріоритетніших, забезпечує підтримання соціального порядку в цілому. Ці проблеми призводять, як правило, до конфліктів у міжіндивідній взаємодії, розв'язання ж конфліктів виявляється обумовленим ігровим за своїм характером вирішенням означених проблем індивідами в ході їх масово-індивідної взаємодії. Тому першорядного значення набувають такі механізми вирішення конфліктів, які сфокусовані на встановлення і підтримання соціальної солідарності індивідів, а отже - мають моральний характер.

Досліджено також ті аспекти моральної регуляції життєдіяльності суспільства і людини, які виявляють спорідненість з ігровими за характером, за суттю ж і значенням - суспільними - механізмами вирішення конфліктів. Доводиться, що доб-

ровільність участі індивідів у соціальних процесах як переважно несвідоме прийняття ними соціальних ролей, дотримання "ігрових правил", посідання певних "ігрових полів" стають очевидними і свідомими у екзистенційних умовах морального вибору, коли соціальні ролі, правила поведінки та ігрові поля свідомо і активно обираються або формуються індивідами за ознакою їх прийнятності, привабливості та спорідненості.

У висновках дисертації підбито основні підсумки дослідження, сформульовано найважливіші положення, що впливають в нього, окреслено можливі напрямки подальших соціально-філософських та спеціальнонаукових розробок ігрової проблематики на основі методологічного використання понять "гра", "соціальна гра", "правила гри", "ігрове поле".

Основний зміст дисертації відображено у таких публікаціях автора.

1. Філософія гри: Й.Гойнґа. Ф.Ніцше та інші//Філософська і соціологічна думка.- 1994.- №6.- С.209-220.
2. Філософія гри: класичний і посткласичний етапи//Вісник Київського університету. Серія: Філософія. Політологія. - Випуск 24.- К.,1995.- С.94-117.
3. Гра, закон і історія у Хейнґи//Суспільні закони та їх дія.- К.: Наукова думка, 1995.- С.187-189.
4. Філософія історії: предмет, напрямки, детерміністські та ігрові концепції.- К.: ЦГО НАН України, 1995.- 59 с. (у співавторстві. Співавтор - І.В.Войченко).
5. Игра как форма человеческих отношений и способ познания//Общественные отношения и социальное познание (Методологический анализ).- К.: Институт философии НАН Украины,1996.- С.101-134. (Деп. в ГНТБ Украины 03701.97, № - УК 97).

6. Принцип гри як вираз інтегративної сутності культури// Українознавство та проблеми інтеграції природничих знань в умовах сучасної школи (тези науково-практичної конференції).

- Тернопіль: Б.в., 1993.- С.12-14.

7. Поняття соціальної ролі у варіанті феноменологічної соціології П.Бергера і Т.Лукмана// "Дні науки". 11-12 квітня 1996 р. Тези наукових доповідей та виступів викладачів, докторантів, аспірантів, студентів.- К.: Б.в., 1996.- С.12.

Бойченко М.И. Игра как проблема социальной философии (методологический аспект).

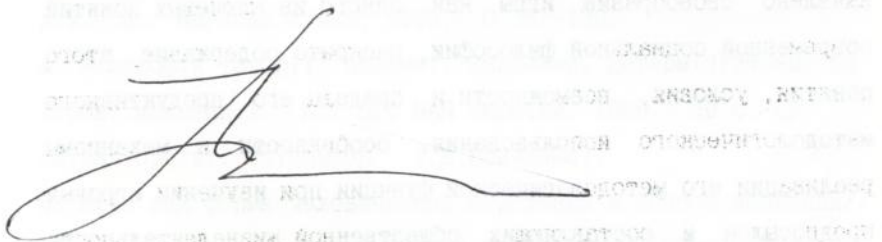
Диссертация на соискание ученой степени кандидата философских наук по специальности 09.00.03 - социальная философия и философия истории, Киевский университет имени Тараса Шевченко, Киев, 1997.

Защищается диссертация, в которой на основе исследования игровой проблематики в произведениях ведущих представителей современной философской, социологической, исторической, этической, педагогической и психотерапевтической мысли выявлено своеобразие игры как одного из ключевых понятий современной социальной философии, раскрыто содержание этого понятия, условия, возможности и пределы его продуктивного методологического использования, особенности и механизмы реализации его методологической функции при изучении игровых предпосылок и составляющих общественной жизнедеятельности людей, решения проблемных ситуаций личного морального выбора, разрешения межличностных конфликтов.

Boychenko M.I. Play as a Problem of Social Philosophy (Methodological aspect). The thesis is submitted for the degree of Candidate of Science in Philosophy. Speciality - 09.00.03 - Social Philosophy and Philosophy of History, Kyiv Taras Shevchenko University, Kyiv, 1997.

The manuscript is under consideration. The originality of play as one of the key notions of modern social philosophy is revealed on the basis of researches of the play problems in the works of the leading representatives of modern philosophical, sociological, historical, ethical and psychotherapeutic thought. The content of the notion of play and conditions, possibilities and limits of productive methodological use of this notion are defined. The peculiarities and mechanisms of realization of methodological function of this notion are revealed by studies of the play preconditions and components of: social life activity of the individuals, solution of problem situations of their moral choice and settlements of their conflicts.

Ключові слова: гра як соціально-філософське поняття, соціальна роль, правила гри, ігрове поле.

A large, stylized handwritten signature in black ink, written over a faint, illegible background of text. The signature is highly cursive and spans across the width of the page.

11354311

АВ 37.719

Підписано до друку ~~25.04.97~~ Формат 60x84/16.
Друк офсетний. Умовн. друк. арк. 1,5.
Зам. ~~7-0553~~. Тираж ~~100~~.
Надруковано у "Поліграфцентрі Київського університету
ім. Тараса Шевченка"
252017, Київ, бульвар Т.Шевченка, 14
тел. 224-01-05